Бојан Јовановић

СВЕТОВИ СВЕТА

Уредник
Зоран Колунџија

На корици
Пит Мондријан, *Victory Boogie Woogie*, 1944.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2026.

Ниједан део ове књиге не може се користити нити репродуковати у било ком облику без писане сагласности издавача. Сва права задржана.

Бојан Јовановић

СВЕТОВИ СВЕТА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Садржај

ПРЕДГОВОР 7

I. МЕТАФИЗИЧКА ОСЕЋАЈНОСТ 19

КЊИЖЕВНОСТ И ВРЕМЕНСКЕ АПОРИЈЕ 21
ВАЖНОСТ КОНТЕКСТА У ЧИНУ ВРЕДНОВАЊА 33
ПОЕТИКА БЛИСКОСТИ ДАЛЕКОГ 47
СУМАТРАИЗАМ У ДЕЛУ КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА 61
СУДБИНСКО У СНОВИМА 73

II. ИСКУШЕЊА ЗЛА 93

ВИЗИЈА РЕПРЕСИВНОГ ТОТАЛИТАРИЗМА 95
ПОИМАЊЕ ЛИМБИЧКОГ ЗЛА 115
НАСИЉЕ У ОГЛЕДАЛУ КЊИЖЕВНОСТИ 129
КЊИЖЕВНА ТЕМАТИЗАЦИЈА ВОЖДОВЕ СМРТИ 145
ОПАСНОСТ ПОСТВАРЕНИХ ФИКЦИЈА 157

III. ЕРОС И РЕЧ 171

СТРАХ ОД ЉУБАВИ 173
ПОЕТСКА ВРЕДНОСТ БОЖЈИХ РЕЧИ 185
ПОСЛАНИЦА ЉУБАВИ 195
ЕПИФАНИЈА ЈЕДНОГ ДАНА 207
ЉУБАВ У НЕПОЧИН-ПОЉУ 223

ЛИТЕРАТУРА 233

О АУТОРУ 243

ПРЕДГОВОР

Постојећа стварност одликује се јединственим елементима који чине међусобно различите појаве, бића и ствари. Формирајући своју представу о том једном свету, сваки човек ствара свој свет. Његова тежња за разликовањем израз је потребе за изграђивањем сопственог идентитета, који се остварује у контексту већ постојећих идентитета других. Са некима од њих, који су му у социјалном окружењу најближи, а то су првенствено родитељи, појединац се опонашањем најпре поистовећује, а потом их одбацује, настојећи да створи и потврди своју посебност. Тај спонтани процес не доноси увек жељене резултате, па кризу идентитета исказује израженом потребом за његовим откривањем.

У намери да открије себе и свој идентитет, појединац настоји да пронађе оно што сматра већ створеним. Међутим, на почетну упитност свог постојања већ несвесно одговара да је он тај који тражи и који је у трагању за собом. Та авантура не завршава се откривањем себе као формираног, већ себе изграђеног, током процеса трагања. Суочивши се на крају одређених деоница са оним што је током трагања свесно и несвесно створио као свој идентитет, трагање појединца завршава се искуством пређеног пута.

Осим прагматичког односа према стварности, којим је у оквиру постојећег изграђивао и свој свет, човек је свој креативни потенцијал исказивао и стварањем фикционалних светова. За разлику од живота у стварности, захваљујући способности да сања, открио је могућност постојања свог другог света. Док у будном стању сви људи бораве у истом, заједничком свету, у сну, како је још Хераклит запазио, свако живи у свом личном свету.[1] У материјално и фактички ограниченом свету, човек свој креативни и духовни потенцијал исказује ониричким искуствима, при чему је сневање у време спавања само примарни образац знатно ширег и богатијег доживљаја у који спадају сневања на јави, сањарења, визије и халуцинације.

Ониричко искуство је образац креативног самопотврђивања, који човек и свесно практикује, у циљу задовољења потребе за изграђивањем свог идентитета. Свако живи у личном свету, не само док током несвесног процеса снева, већ и у својим представама на јави, а та различитост у односу на друге испољава се у уметничком и књижевном стваралаштву. У том процесу, сваки аутор исказује свој креативни потенцијал да речима, којима је и Бог, према старозаветном библијском миту, створио постојећи свет, и он изгради свој. Заснован на претходном изрицању оног што ће потом бити створено, овај обред показује моћан творачки образац, препознатљив у исконским митовима.

У причању увек другачије приче, митско стварање је остало креативно извориште књижевности, са којег су се напајали ствараоци, од давнина до данас. Од девет муза које су надахњивале књижевнике, сликаре и музичаре, више од половине њих, чак пет, старале су се

[1] Heraklit, *Fragmenti*, Frag. 24, у M. Marković, *Filozofija Heraklita Mračnog*, Nolit, Beograd, 1983, 64.

о разним врстама књижевног стваралаштва (трагедији, комедији, религијској поезији, љубавној лирици, епској поезији). Стари Грци су у лепе уметности, осим књижевности, убрајали и архитектуру, музику, плес, сликарство и вајарство. Разлика између прве и седме уметности представља се супротним обалама реке, спојенима непрекидним протицањем воде, која, као башларовски симбол имагинације, креативно повезује супротности.

Биће језика

Дистанцирајући се од непосредне материјалне стварности света, стваралац књижевне реалности даје предност невидљивом и замишљеном, као фикционалној не-стварности. Ствари објективног света поседују своје језичко значење, а како у језику речи могу да имају истовремено различита значења тај семантички потенцијал омогућује писцу да поводом стварних догађаја не креира само своју верзију тих збивања, већ и да потпуно слободно ствара сопствени књижевни свет. У литерарном делу створен је контекст у којем је значењски потенцијал сваке речи одређен текстом у којем се налази. Формиран употребом других речи, текст је језичко остварење књижевног дела које има статус секундарног, у односу на језик као примарни моделативни систем. Језик, као „кућа бивствовања" има, заправо, онтолошки значај и оличава ентитет који је виши од човека стваоца, који и говори само онда када одговара позиву и захтеву језика[2] и исказивањем примордијалне истине о ономе што јесте потврђује га као „кућу

[2] M. Hajdeger, „... Pesnički stanuje čovek...", *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd, 1982, 152.

истине бивствовања".[3] Зато књижевно дело и није самодовољно и онтолошки одређено собом, већ бићем језика, зависног од самог бивствовања, које му даје шире и универзалније значење.

Тежња сваког писца да у оквиру постојећег сачини свој свет даје његовој књижевној творевини статус једног од многих светова. Аутор ствара свој свет и у оквиру њега свако његово књижевно дело је посебан свет и као фикционална творевина наликује онирич-ком доживљају који се снева отворених очију. Ти искуствени садржаји нису, као снови током спавања, плод несвесног, већ и резултат ауторове свесне активности. Тематизујући своје преокупације, аутори књижевних дела усмеравају своју имагинацију ка стварању књижевног света убедљивог и за читаоце. Својим књигама, они пружају читаоцима увид у те своје светове, а свако књижевно дело је, у ствари, посебан фикционални свет, различит од објективног окружења у којем је постојање људског микросвета зависно од мноштва светова који сваки појединац ствара за себе.

Јединство мноштва

Као што се живот манифестује у јединствености сваког бића које се и у оквиру једне врсте разликује од свог истоврсника, јер се и на ливади све травке међусобно разликују, тако је и постојање тог мноштва светова (*multum mundos*) услов опстанка једног света (*unus mundus*). Имајући у виду значај тих разлика између појединачних постојања, целина и опстанак стварног људског света зависе од мноштва тих светова

[3] М. Хајдегер, „Писмо о хуманизму", *Путни знаци*, Плато, Београд, 2003, 279.

које писци стварају. Осветљавањем одређених одлика значајних књижевних дела, сагледава се принцип *светова света*. Изграђеност и целовитост сваког од тих књижевних универзума одражава потенцијал стварног света око нас. Његова креативна моћ изражена је у тим многим, међусобно различитим световима, који један јединствени, стварни људски свет и чине могућим.

Иако је постојање објективног света неупитно, он тек са човеком, који га спознаје, добија онтолошки квалитет.[4] Квантна механика потврђује да његово учешће у свету чини тај свет таквим какав он јесте. Та веза и дефинише човека као светоградитеља, који свој креативни потенцијал и бивање у свету исказује у стварању многих других светова. Он се увек налази у неком свету, а њихов плуралитет је услов постојања и самог његовог света. Односом према постојећем, он у стварању сопственог света исказује потребу за разликовањем не само од других, већ и од себе у претходној развојној фази, током свог индивидуационог процеса. Мењајући се и стварајући различите светове, он остаје исти у оквиру свог јединственог микросвета чији су темељи онтолошко упориште његовог постојања и чије би оспоравање имало за последицу и поништавање његове људске егзистенције. Како је индивидуализам битно одређење појединца као личности, која се разликује од других, толерисање и уважавање међусобне различитости сваког члана једног друштва представља хумани основ његовог постојања, а свест о значају тих разлика јесте потенцијал за отпор сваком покушају да се униформишу.

Границе до којих је човек долазио у спознаји света изван себе и у себи одређивале су и његов однос према стварности. Премда је од својих почетака интуитивно

[4] M. Hajdeger, *Bitak i vreme*, Službeni glasnik, Beograd, 2007; М. Хајдегер, *Увод у метафизику: у три свеске*, „Филип Вишњић", Београд, 1978.

схватао његово јединство, свету је давао меру сходно својим схватањима о његовој величини и способности успостављања контроле над њим. Стицање парцијалног искуства узима се као битан чинилац идентитета и постаје повод оспоравању целине као начина самопотврђивања. С обзиром на чињеницу да је истина у целини, свако парцијално истицање и наметање свог искуства као општеважећег утолико је агресивније уколико је оно истинитим аргументима недоказиво и лажно. Међутим, свако аутентично искуство подразумева и етички однос према целини и према другима у осећању и свести о повезаности са њима. Јунаци романа *Браћа Карамазови* Фјодора Достојевског, старац Зосима и Аљоша, то осећање свеповезаности исказују ставом о одговорности и кривици сваког човека за збивања у свету.[5] У том контексту, кад су сви одговорни за све и криви пред свима, умањује се осећање кривице и греха појединца, јер, као што је он био одговоран и крив за поступке других, тако су и други одговорни и криви за његове поступке.

Утопијска моћ имагинације

Претпостављено јединство света огледа се у повезаности различитих људских творевина са природном стварношћу. У том ширем контексту, фикционализација фактичког и фактизација фикционалног јесу јединствен процес у стварању и рецепцији књижевних дела, који упућују на комплементарност човековог стварног и измишљеног света. Рушењем спорног мишљења класика марксизма, израженог у тези о разликовању

[5] Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови* I, II, Просвета, Београд, 1968.

тумачења и мењања света, показало се да је адекватно тумачење уједно и мењање света,[6] што омогућава да се и у фикционалним творевинама адекватно вреднује њихова фактичност. Поред тога што песнички говор исказује и своју профетску могућност наговештаја и именовања долазећег, поједина књижевна дела одликују се утопијском димензијом откривања стварног, које ће тек потом потврдити своју научну неоспорност. Таква дела су наговестила и тачно указала на феномене који ће тек потом бити научно откривени, описани и дефинисани. Након својих психоаналитичких открића, Фројд је признавао да је стизао на места на којима су песници већ били.

У својим романима Достојевски је тачно описао клиничко стања душевно оболелих пре њиховог медицинског одређења. Посебно су важни описи епилептичне ауре у роману *Идиот*[7] и стање опсесивних мисли и параноје у *Злочину и казни*[8]. Показало се да су ове пишчеве анализе толико прецизне да су касније коришћене у психијатрији, пре него је званична медицина клинички класификовала ова стања. Ослањајући се на сопствено искуство приликом ових описа, Достојевски је прецизно сагледао психичко стање екстатичне ауре, које претходи епилептичком нападу, а његов опис у којем указује на карактеристике и специфичност овог стања валоризован је у психијатрији и неурологији.[9] Пишући о јунаковој опсесивној идеји о злочину, Достојевски је у *Злочину и казни* потанко описао мономанију

---

6 М. Ђурић, *Искуство разлике: суочавање с временом*, „Терсит", Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1994.

7 Ф. М. Достојевски, *Идиот* I, II, Рад, Београд, 1973.

8 Ф. М. Достојевски, *Злочин и казна*, Рад, Београд, 1967.

9 А. Гасто, „Необичан допринос Фјодора Михајловича Достојевског медицинским сазнањима о епилепсији", *Теолошки погледи*, 4 (1978): 233–237.

и, знатно пре модерне психијатрије, дефинисао психопатолошки поремећај свести, условљен грижом савести и менталним сломом.

Сматран творцем модерног романа, Балзак је као представник реализма у оквиру циклуса романа и приповедака „Људска комедија" написао преко деведесет дела. Адекватно представљајући панораму тадашњег француског друштва, детаљно је описао сложене социоекономске односе и комплексна психолошка стања ликова. Због тих квалитета изузетно су га ценили и класици марксизма. Енгелс је признао да је више научио од Балзака, као свог омиљеног писца, него од свих професионалних историчара, економиста и статистичара, јер је читајући његове књиге упознао француско друштво и буржоаски живот. Увиђајући да је у Балзаковим романима аутентично приказана експлоатација људи у либералном капитализму, Маркс се у критици тог друштва и његових нехуманих животних услова позивао на његова дела.[10]

Бесконачност свемира и глупости

Несумњива духовна и симболичка вредност уметничких и књижевних дела, која су омогућавала њихово различито доживљавање и тумачење, била су и повод једностраном сагледавању које је са становишта моћи проглашавано и једиоважећим. Истицање њиховог аспекта као негативног сматрано је непожељним и друштвено штетним, због чега су забрањивана а њихови аутори осуђивани. Иако је међусобна различитост свих живих бића услов постојања живота, они који

[10] M. Bešić, *Metodologija društvenih nauka*, Akademska knjiga, 2019, 329.

теже унификацији гуше живот, али истина и креативна виталност, по цену људских жртава, налазе пут свог потврђивања.

Упркос сазнајним ограничењима догматске средине којој су припадали, изузетни појединци указивали су на истине до којих су дошли. Један од њих био је и Ђордано Бруно, који је сагледао бесконачност свемира и постојање мноштва светова у њему. Међутим, његово учење, изнето у спису *О бесконачности, свемиру и световима*, објављеном у Лондону 1584, због супротстављања важећим догматским схватањима није наишло на одобравање, па је аутор оптужен и осуђен на најстрожу казну. Спаљен је на ломачи 17. фебруара 1600. године, на Тргу Кампо де Фјори, у Риму, а у пресуди Инквизиције пред погубљење прочитано је: „Он научава науку о мноштву светова и бесконачности свемира у коме се налази мноштво духовних суштина које су центри сила." Трагична судбина Ђордана Бруна, брутално погубљеног због истине о мноштву светова и бесконачности свемира, коју чувари тадашње догме о другачијој, лажној представи света нису могли да прихвате, упућује на то да се са бесконачношћу свемира, како је приметио Ајнштајн, може мерити једино људска глупост.[11] Подстакнута људским негативитетом, глупост се манифестује у чињењу зла и у ироничном сагледавању њених димензија бескрајношћу може се и означити рационална немоћ одређења њеног ирационалног испољавања.

Фасциниран феноменом зла, Бодлер га сагледава, тематизује у свом стваралаштву и открива његове узроке. Након првобитне опчињености злом у објективном

[11] „Две ствари су бесконачне", рекао је Ајнштајн Фредерику Перлсу, „свемир и људска глупост, мада за ово прво нисам сигуран". Frederick S. Perls, *Gestalt Therapy Verbatim*, Real People Press, Chicago, 1969.

људском свету, он открива његово порекло у самом човеку. Кључни појам у томе откривању је лимб, који је у плуралу био и првобитни назив за његову књигу поезије, касније насловљену *Цвеће зла*. У значењу неодређеног места у којем његови елементи нису на свом месту, лимб је реалност почетка друштвене несреће која одговара представи људске душе растрзане између супротности, која као таква изражава суштински аспект песниковог поимања зла. За разлику од зла, које могућност различитости настоји да поништи и успостави власт једноумља, као манифестације постојања једног света, добро претпоставља његову различитост. Са становишта добра оличеног у љубави, преиспитивање негативитета у литератури открива потенцијал мржње, чије је ослобађање показатељ људске духовне регресије.

Метафоричко одређење лимба указује на стварност овог света, чије је трајање одређено његовим спознатим почетком и предвиђеним крајем. Извесност краја тематизована је у многим фикционалним творевинама које су у контексту посебних светова осмислиле неизвестан процес завршетка живота на Земљи или саму смрт ове планете. Претворено у причу, преостало трајање осмишљено је старим и новим митовима, у којима се разрађује тема трагичног исхода. У новозаветном делу Библије тај исход је добио апокалиптични израз, који и након процеса секуларизације није изгубио на актуелности. Релативност садржаја само истиче константност човековог интересовања за откривањем очекиваног краја и сагледавањем могућности његовог превазилажења. Облици тоталитаризма стално су били преиспитивани као модели могућих светских поредака и, без обзира на њихову црвену или црну боју у XX веку, или на шаренило којим се представљају данас,

они угрожавају човека као хумано биће. Уколико је једна од највећих опасности за њега тежња моћника да унификују свет, онда је утолико и важније очувати то мноштво људских светова, од чијег постојања и зависи опстанак овог нашег једног и јединственог света.

Б. Јовановић

I
МЕТАФИЗИЧКА ОСЕЋАЈНОСТ